

Iwona Burkacka  
Uniwersytet Warszawski

## Łączliwość rzeczownikowych sufiksów obcych

Posługiwanie się terminami: *sufiksy obce* lub *sufiksy genetycznie obce* ma długą tradycję w opisach kontaktów językowych czy szerzej – w badaniach nad historią języka. Stąd przywoływanie ich w obrębie badań synchronicznych może być odbierane jako swoiste pomieszanie planów – nieczystość metodologiczna<sup>1</sup>. Mówiąc jednak o przyrostkach *-ing*, *-ist(a)*, *-ali(a)* czy *-eri(a)*, nie sposób zapomnieć o ich pochodzeniu. Pojawienie się obcych sufiksów i ich przyswojenie polszczyźnie znacząco wpłynęło i nadal wpływa na kształt polskiego systemu słowotwórczego<sup>2</sup>. Ich obcość wyraża się nie tylko w pochodzeniu, ale i składzie<sup>3</sup> oraz innych (tj. niewystępujących w derywatach rodzimych) alternacjach jakościowych lub ucięciach [Waszakowa 1994, 37–42]. Upływ czasu i zaadaptowanie w polszczyźnie nie zmieniły faktu, że sufiksy obce zachowały pewne odrębności morfologiczne.

Krystyna Waszakowa podkreśla, że „sufiksy obce, wyabstrahowane z wyrazów zapożyczonych, najczęściej reprezentują ten sam styl, jaki cechuje ich podstawy słowotwórcze” [Waszakowa 1994, 222], a większość formacji należy do słownictwa erudycyjnego. Widoczne jest to zwłaszcza w derywatach pochodnych od słów o specjalistycznym znaczeniu, np. większość derywatów motywowanych przez rzeczownik *jod* należy do terminologii chemicznej (*jodan*, *jodek*, *jodol*) i słownictwa z zakresu farmacji (*jodyna*).

Część słów pochodnych ma nacechowanie ekspresywne wynikające z braku harmonii stylistycznej elementów je współtworzących, np. do tematu wyrazu po-

---

<sup>1</sup> Zwłaszcza, że czasami stosunki motywacyjne między wyrazami zapożyczonymi są dość skomplikowane, ponieważ kierunek motywacji jest historycznie zmienny (analiza diachroniczna jest różna od synchronicznej), a przejęcia elementów obcych dotyczą niekiedy całych grup wyrazów (niekiedy czas zapożyczenia poszczególnych słów jest różny).

<sup>2</sup> O słownictwie obcym jako źródle nowych sufiksów i prefiksów (także elementów o dyskusyjnym statusie) oraz wzorców derywacyjnych pisali m.in. Andrzej Markowski [Markowski 2000], Krystyna Waszakowa [Waszakowa 2005].

<sup>3</sup> Odrębności w budowie sufiksów obcych omawia Krystyna Waszakowa [Waszakowa 1994, 42–46].

tocznego, ekspresywnego dołączany jest sufixs o wyspecjalizowanym znaczeniu związanym z funkcjonowaniem w określonej odmianie języka, często o obcej proweniencji (np. *dodupizm*). Jak twierdzi Danuta Buttler<sup>4</sup> *istotę słowa ekspresywnego stanowi kontrastowe zestawienie elementów morfologicznych* [Buttler 1979, 89].

Pochodzenie sufixsów może jednak powodować inne konsekwencje: wpływać na łączliwość z innymi sufixsami<sup>5</sup> i charakter tworzonych ciągów sufixsalnych, czyli układów zbudowanych z przynajmniej dwóch korpusów sufixsalnych<sup>6</sup>, np. sufixsy *-alist(a)* i *-k(a) z'*<sup>7</sup> po odrzuceniu końcówek flekcyjnych tworzą niejednorodny genetycznie ciąg sufixsalny *-alistk-* o minimalnej – dwusufiksальной długości, mierzonej liczbą składowych sufixsów.

## 1. Ogólne zasady wydzielenia ciągów

Ciągi będące przedmiotem badań zostały wyekscerpowane z derywatów prostych zamieszczonych w II tomie *Słownika gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego*<sup>8</sup>. Formacje te stanowią część zhierarchizowanej struktury, którą jest gniazdo słowotwórcze, a więc podstawowa jednostka składowa wspomnianego słownika. Tworzą one łańcuchy słowotwórcze, czyli układy składające się z rzeczownika niemotywowanego i jego derywatu (motywacja bezpośrednia) oraz słów pochodnych od derywatu (pośrednio motywowane przez rzeczownik niemotywowany), np. rzeczownik *jon* motywuje czasownik *jonizować*, a ten – rzeczownik *jonizacja*, który jest podstawą rzeczownika *jonizator*. Zapis symboliczny towarzyszący derywatom oraz odpowiedni układ graficzny (wcięcia w prawą stronę odpowiadają kolejnym etapom derywacji) służą zobrazowaniu stopnia pochodności. Przyjrzyjmy się gniazdu rzeczownika *jon*:

<sup>4</sup> Podobnie widzi to zjawisko Stanisław Grabias, omawiając przykład *deburdelizacja* [Grabias 1978, 97].

<sup>5</sup> Prezentowany tekst stanowi część badań nad kombinatoryką sufixsalną w derywacji odrzeczownikowej, a zwłaszcza rozważań dotyczących określenia zasad budowania ciągów sufixsalnych i ograniczeń w ich tworzeniu [por. Burkacka 2006].

<sup>6</sup> Termin w znaczeniu zaproponowanym przez Romana Laskowskiego: *korpus sufixsalny = część przyrostkowego formantu słowotwórczego pozostała po odcięciu końcówek flekcyjnych* (Laskowski 1973, 136). W moich zapisach połączeń zachowałam końcówkę flekcyjną (podaję ją jednak w nawiasach okrągłych), aby łatwiejsza była identyfikacja formantu [np. zapis *-j-* ujednotoczyłby dwa odrębne sufixsy *-j(a)* i *-j(um)*].

<sup>7</sup> Sufiks *-k(a)* o funkcji tworzenia nazw żeńskich.

<sup>8</sup> Tom 2 *Gniazda odrzeczownikowe* [dalej: SGS].

JON *fiz.*

[jon-o/metr] SWON	(O+)S,S
jon-o-sfera <i>meteor.</i>	(S+)S,S
[jon<>-/gram] Supl. <i>fiz.</i>	(S+)S,S(+O),S
[jon<>-o-sonda] <sup>9</sup> Supl. <i>fiz.</i>	(S+)S,S(+O),S
[jonosfer-yczny]	(S+)S,S,Ad
joń-izować <i>fiz.</i>	S,V
joniz-acja <i>fiz.</i>	S,V,S
[auto/jonizacja] Sz <i>fiz.</i>	S,V,S(+O),S
[foto<>-jonizacja] Supl.	S,V,S(+O),S
[joniz<>-ator] Supl. <i>fiz.</i>	S,V,S,S
[radio/jonizacja] SWON	S,V,S (+O),S
[term<>-o-jonizacja] SWON	S,V,S(+Ad), S
[jonizacyj-ny]	S,V,S,Ad
[de-jonizować] Sz	S,V,V
[dejoniz-acja] Sz <i>chem.</i>	S,V,V,S
[dejoniz<>-ator] Sz	S,V,V,S,S
[z-jonizować] <i>fiz.</i>	S,V,V
[jon-owy]	S,Ad

Po odrzuceniu układów z kompositami uzyskujemy następujące łańcuchy derywatów:

*jon* → *jonizować* → *jonizacja* → *jonizator*,  
*jon* → *jonizować* → *jonizacja* → *jonizacyjny*,  
*jon* → *jonizować* → *dejonizować* → *dejonizacja* → *jonizator*,  
*jon* → *jonizować* → *zjonizować*,  
*jon* → *jonowy*.

Z nich można wyekscerpować układy zawierające następujące ciągi sufiksalne (o minimum dwóch przyrostkach):

*iz(ować)*<sup>10</sup>+*acj(a)+n(y)* [z alternacją *j:yj*];  
*iz(ować)+acj(a)+ator* [z ucięciem drugiego sufiksu];  
*iz(ować)+x*<sup>11</sup>+*acj(a)+ator* [z ucięciem drugiego sufiksu].

Procederowi wydzielania ciągów sufiksów z łańcuchów derywatów zostały poddane wszystkie gniazda zamieszczone w II tomie SGS<sup>12</sup>, co pozwoliło uzyskać materiał badawczy liczący 406 sufiksów<sup>13</sup> (rodzimych i genetycznie obcych),

<sup>9</sup> W SGS opatrzone ten derywat następującym przypisem: „Rzeczowniki *jonogram* i *jonosonda* mają w podstawie semantycznej leksem *jonosfera*”.

<sup>10</sup> W SGS formant *-i/yz(ować)* opisywany jest jako sufiks.

<sup>11</sup> Symbol *x* oznacza inną technikę niż sufiksacja (stosowaną w derywacji prostej).

<sup>12</sup> Po odrzuceniu złożzeń z ponad 35 tysięcy wyrazów pochodnych (znajdujących się w tym tomie).

<sup>13</sup> Prosty i rozszerzonych.

występujących w prawie dwóch tysiącach uogólnionych ciągów<sup>14</sup>, potwierdzonych w ponad 7 tysiącach przykładów.

## 2. Sufiksy obce

Sufiksy obce, znacznie wzbogacające listę rodzimych afiksów, są przejmowane z języków europejskich w wyniku wyodrębnienia przyrostków w wyrazach zapożyczonych, które w związku z przejściem całych rodzin wyrazów obcych (lub ich części) zyskały wtórną reinterpretację: były strukturami niemotywowanymi na gruncie polszczyzny a stały się formacjami motywowanymi, np. wyodrębnienie formantu *-eri(a)* występującego we wcześniej zapożyczonym słowie *galanteria* dokonało się po przejściu wyrazu *galant* [Długosz-Kurczabowa 1986b, 467]. Podzielność słowotwórcza może też być wynikiem funkcjonowania różnych sposobów adaptacji słowotwórczej wyrazów obcych [por. Długosz-Kurczabowa 1986a].

Początkowo nowo wydzielone sufiksy towarzyszyły obcym podstawom słowotwórczym, z czasem bywały przyłączane do rodzimych tematów<sup>15</sup>. Lista sufiksów obcych jest ciągle uzupełniana nowymi elementami.

Niektóre sufiksy występujące we współczesnej polszczyźnie są homonimami, to znaczy mają taką samą postać morfologiczną, np. *-i/yn(a) I* i *-i/yn(a) II* (*pisarzyna*, *aktorzyna* i *azbestyna*, *etylina*), *-i/yk I* i *-i/yk II* (*wazonik* i *historyk*). Charakteryzują się jednak inną dystrybucją morfologiczną oraz odmiennymi właściwościami semantycznymi i stylistycznymi, a niekiedy również fleksyjnymi<sup>16</sup>. Grupę tę tworzą – zdaniem Krystyny Waszakowej – następujące sufiksy: *-i/yk*, *-ur(a)*, *-ol*, *-al*, *-or*, *-aż*, *-atyk(a)*, *-yk(a)*, *-jan(a)* (ort. *-iana*) [Waszakowa 1994, 47–48]. Gdybyśmy uwzględnili sufiks przymiotnikowy<sup>17</sup>, również *-i/yn* (*babcin*, *ciotczyn* i *azotyń*, *nikielin*).

Ze względu na hybrydalność sufiksów<sup>18</sup> czasownikowych i wielu przymiotnikowych oraz istnienie kompletnych opracowań dotyczących rodzimych i obcych

<sup>14</sup> Uogólnienie polegało na sprowadzeniu wariantów fonetycznych do jednej postaci wspólnej (np. *-izm* i *-yzm* do postaci *-i/yzm*) i abstrahowaniu (w ogólnym opisie) od różnorodnych ucięć elementów niefleksyjnych, towarzyszących sufiksacji (o roli i liczebności ucięć – por. Kaproń-Charzyńska 2005, Burkacka 2007).

<sup>15</sup> Historię poszczególnych przedrostków obcych przedstawiało wielu badaczy, wśród nich Krystyna Długosz-Kurczabowa (np. Długosz-Kurczabowa 1986a i b). Informacje bibliograficzne dotyczące diachronicznego opisu formantów obcych zawiera też praca Krystyny Waszakowej [Waszakowa 1994].

<sup>16</sup> Zagadnienia te szczegółowo omawia Krystyna Waszakowa [Waszakowa 1994, 49–52].

<sup>17</sup> Istnieje jeszcze rodzimy sufiks *-in*, występujący np. w derywatach *Białorusin*, *Litwin* (wariant *-yn* w derywacie onomazjologicznym *węgrzyn* i formacjach tautologicznych *Tatarzyn* i *bojarzyn*); [Renata Grzegorzyczkowa, Jadwiga Puzynina 1979, 228, por. też Waszakowa 1994, 47–48].

<sup>18</sup> Sufiksy hybrydalne mają pograniczny status, ponieważ powstały w wyniku połączenia rodzimego i obcego elementu. Takie formanty Bogdan Walczak nazywa sufiksami hybrydalnymi i zalicza do nich między innymi następujące afiksy: *-aln(y)* [*-al/is/+n(y)*], *-iln(y)* [*-il/is/+n(y)*], *-arn(y)* [*-ar/*

sufiksów w derywacji rzeczownikowej porównanie ich liczby i właściwości zostanie przeprowadzone na grupie sufiksów rzeczownikowych (nieco ponad 300-elementowej).

### 3. Liczebność i właściwości sufiksów obcych

Rzeczownikowe sufiksy obce są mniej liczne od rodzimych<sup>19</sup>. Zbiór ten liczy 119 elementów według badań Krystyny Waszakowej [Waszakowa 1994 i 2005]. W derywatach prostych pochodzących z II tomu SGS rzeczownikowe sufiksy obce stanowią około jednej trzeciej badanego zbioru sufiksów. Niektóre z nich występują w pojedynczych przykładach, np. *-ess(a)*, *-at(a)*, inne są licznie reprezentowane, np. *-i/yzacj(a)*, *-i/yst(a)*, *-i/yzm*. Mają więc odmienną aktywność słotwórczą: część z nich cechuje się dużą produktywnością, przejawiającą się w tworzeniu licznych serii derywatów, inne mają charakter jednostkowy [por. Jadacka 2001, 81–84, 121, 154; Waszakowa 2005, 66–70, 179–180].

Sufiksy genetycznie obce łączą się zarówno z przyrostkami obcymi, jak i rodzimymi, np. do przyrostka *-ur(a)* II<sup>20</sup> bywają przyłączane formanty: *-ow(y)*, *-k(a)* *d*<sup>21</sup>, *-aln(y)* i *-ant*.

Tylko z sufiksami obcymi łączą się afiksy: *-alik* [z *-at*], *-eizm* [z *-i/yst(a)*<sup>22</sup>], *-escencj(a)* [lewostronnie *-yz(ować)*], *-ez(a)* [z *-i/yk(a)*], *-ill(a)*<sup>23</sup> [z *-er(o)*], *-is(a)* [lewostronnie *-at*], *-i/ykator* [z *-j(a)*], *-jusz* [lewostronnie *-ar*].

Niektóre podlegają zespojeniu z sufiksami hybrydalnymi, głównie przymiotnikowymi i czasownikowymi, np. *acj(a)+aln(y)*.

Łączliwość z sufiksami obcymi i sufiksami przymiotnikowymi hybrydalnymi wykazują następujące formanty obce:

- acj(a)* [*-n(y)*, *-ator*, *-or* II<sup>24</sup>, *-i/yz(ować)*, *-aln(y)*];
- anyzm* [*-i/yst(a)*<sup>25</sup>, *-i/yczn(y)*];
- atyzm* [*-i/yk(a)*, *-i/yczn(y)*];
- i/ynizm* [*-i/yst(a)*, *-i/ystyczn(y)*];

*is+n(y)*, *-i/yczn(y)* [*-ic/us+n(y)*], *-istyczn(y)* [*-istic/us/+n(y)*], *-iz(ować)* [*-iz/are/+-(ować)*], *-fik(ować)* [*-fic/are+-(ować)*] [Walczak 2001, 535].

<sup>19</sup> Monografia Renaty Grzegorzycowej i Jadwigi Puzyniny zawiera informacje na temat 183 sufiksów rzeczownikowych [Grzegorzycowa, Puzynina 1979].

<sup>20</sup> Zapis *-ur(a)* II oznacza sufiks genetycznie obcy. Na marginesie warto dodać, że do rodzimego przyrostka *-ur(a)* może dołączyć się lewostronnie *-i/yc* [*-ur(a)* w funkcji ekspresywnej, a derywaty należą do rzeczowników rodzaju męskiego], a prawostronnie *-k(a)* [w starych derywatach rodzaju żeńskiego, będących nazwami okrycia i czapki z lisów].

<sup>21</sup> Sufiks *-k(a)* w funkcji deminutywnej.

<sup>22</sup> Tu łączliwość prawostronna sufiksu nie jest realizowana, ponieważ następuje ucięcie części sufiksu.

<sup>23</sup> Sufiks jednostkowy.

<sup>24</sup> Sufiks obcy.

<sup>25</sup> Ucięcie cząstki *yzm*.

*-i/yzacj(a)* [-er, -or II, dez...i/yzm, -ator, -eri(a), -i/yt, -n(y), -i/yczn(y), -aln(y)], a jako formant złożony *re...i/yzacj(a)* łączy się z formantem *-alizm* i dalej dołączane są elementy obce: *-i/yz(ować)*, *-acj(a)*];

*-i/yzm*<sup>26</sup> [-i/yz(ować), -i/y styczn(y), -i/y st(a), -aln(y), -onaln(y), -i/yt(a), -atyw, -i/yk II<sup>27</sup>].

Część rzeczownikowych sufiksów o pochodzeniu obcym wchodzi w związek z rzeczownikowymi sufiksami obcymi i sufiksami przymiotnikowymi (również rodzimymi):

*-alizm* [-i/y st(a)<sup>28</sup>, -i/yz(ować), *anty...n(y)*, -i/y styczn(y)];

*-an* [-ow(y), -sk(i), -j(a)];

*-atyk(a)* [-i/yz(ować), -n(y)];

*-atyw* [-i/yzm, -i/yz(ować), -n(y)];

*-eri(a)* [-i/yzacj(a), -i/y styk(a), -n(y), -sk(i)];

*-i/yk(a)* [-n(y), -i/yczn(y), -i/y st(a), -i/yzacj(a), -i/yzm, -atyzm, lewostronnie -ez(a)];

*-i/y styk(a)* [-n(y), -k(i), -i/yzm, -eri(a), -i/y st(a)];

*-j(um)* [-n(y), lewostronnie -or II];

*-onalizm* [-i/y st(a)<sup>29</sup>, -i/y styczn(y), -i/yz(ować), lewostronnie -n(y)];

*-oz(a)* [-i/yk II<sup>30</sup>, -i/yzm, -i/yczn(y), lewostronnie -ow(y)];

*-usz* [-i/yz(ować), -owsk(i), -ow(y)].

Niektóre łączą się tylko z przymiotnikowymi sufiksami hybrydalnymi: *-aizm* [-i/y styczn(y)<sup>31</sup>], *-ast(a)* [-i/yczn(y)], *-azm* [-astyczn(y)<sup>32</sup>], *-i/y cyzm* [-i/y styczn(y)], *-jatri(a)* [-i/yczn(y)], *-oid(a)* [-aln(y)], *-odi(a)* [-i/yczn(y)], *-urgi(a)* [-i/yczn(y)]; inne zaś przyłączają rodzime formanty przymiotnikowe: *-ad(a)* [-ow(y), -sk(i), -i/ynn(y)], *-amin* [-ow(y)], *-atur(a)* [-ow(y)], *-cj(a)* [-k(i)], *-em* [-ow(y)], *-enist(a)* [-k(i)], *-enizm* [-k(i)], *-etyk(a)* [-n(y)], *-eut(a)* [-n(y)], *-eutyk(a)* [-n(y)]; *-ez* [-sk(i)], *-ic(a) lac.* [lewostronnie -sk(i), -i/yzm<sup>33</sup>], *-ing* [-ow(y)], *-isad(a)* [-ow(y)], *-i/yfika-cj(a)* [-n(y)], *-i/y tyk(a)* [-n(y)], *-l(a)* [-ow(y)], *-oderi(a)* [-n(y)], *-oin(a)* [-ow(y)], *-onik(a)* [-n(y)], *-ori(um)* [-n(y)], *-ulistyk(a)* [-n(y)], *-uacj(a)* [-n(y)]; lub rodzinne i hybrydalne: *-oid* [-aln(y), -ow(y)].

Łączliwością nieograniczoną pod względem pochodzenia sufiksu (możliwe połączenia zarówno z rodzimymi sufiksami, jak i obcymi, a także hybrydalnymi) charakteryzują się formanty:

*-alist(a)* [-k(a) ż];

<sup>26</sup> Ucięcia.

<sup>27</sup> Zapis *-i/yk II* oznacza sufiks genetycznie obcy (*-i/yk I* – rodzimy).

<sup>28</sup> Tu łączliwość prawostronna sufiksu nie jest realizowana, ponieważ następuje ucięcie części sufiksu.

<sup>29</sup> Jw.

<sup>30</sup> Jedno potwierdzenie (*psychoza* → *psychotyki*).

<sup>31</sup> Ucięcia.

<sup>32</sup> Jw.

<sup>33</sup> Ucięcia.

-*anizm* [-i/y<sup>st</sup>(a)<sup>34</sup>, -i/yn I<sup>35</sup>, -i/y<sup>st</sup>ycz<sup>n</sup>(y), -sk(i)];  
 -*ard* [-k(a) d];  
 -*ariusz* [-k(a) ż, -owsk(i), -ow(y), -on(ować)];  
 -*ator* [-sk(i), -k(a) ż, -stw(o), -i/yz(ować), -i/yfik(ować), -ualiz(ować), lewostronnie -acj(a)];  
 -*atyk* [-k(a) ż, -k(i)];  
 -*awit(a)* [-i/yzm, -k(a) ż, -k(i)];  
 -*aż II* [-i/y<sup>st</sup>(a), -arsk(i), -arstw(o), -ow(y)];  
 -*er* [-sk(i), -k(a) ż, -janizm, -i/yz(ować), -i/yzacj(a), -on(ować)];  
 -*et(a)* [-k(a) III, -k(a) d, -ow(y)];  
 -*euta* [-k(a) ż, -k(i)];  
 -*iyk II* [-k(a) ż, -anizm];  
 -*iy<sup>n</sup> II*<sup>36</sup> [-ow(y), -i/yt];  
 -*iy<sup>st</sup>(a)* [-k(a) ż, -i/ycz<sup>n</sup>(y)];  
 -*iyt* [-i/ycz<sup>n</sup>(y), -i/yzacj(a), -k(a) II, -n(y), -ow(y), lewostronnie -i/yn II];  
 -*iyt(a)* [-ank(a), -k(a) ż, -i/yzm, -k(i), -or I];  
 -*janizm* [-i/yz(ować), -i/yn I<sup>37</sup>, -sk(i), lewostronnie -er];  
 -*jer* [-sk(i), -stw(o), -k(a) ż, -ni(a), -ówn(a), lewostronnie -ard(ować)];  
 -*jer(a)* [-k(a) d, lewostronnie -i/y<sup>st</sup>(a)];  
 -*ol II* [-i/yn(a) II, -arni(a)];  
 -*on* [-ow(y), -i/ycz<sup>n</sup>(y), -i/yk I, -i/y<sup>st</sup>(a), -un];  
 -*onariusz* [-at, -k(a) ż];  
 -*onist(a)* [-i/ycz<sup>n</sup>(y), -k(a) ż, lewostronnie -n(y)];  
 -*onist(a)* [-k(a) ż, -i/ycz<sup>n</sup>(y), lewostronnie -n(y)];  
 -*or II* [-acj(a), -i/yfikacj(a), -i/yzacj(a), -at, -jan, -sk(i), -stw(o), -k(a) ż];  
 -*ur(a) II* [-ow(y), -k(a) d, -aln(y), lewostronnie -an].

Są jednak sufiksy genetycznie obce, które w analizowanym materiale występowały tylko w połączeniach z rodzimymi sufiksami rzeczownikowymi: -*ali(a)* [-owiec], -*aner* [-k(a) ż], -*antyst(a)* [-k(i)], -*cj(a)* [-k(i)], -*eat* [-k(a) ż], -*es* [-i/yk I, -i/y<sup>sk</sup>(o), -owicz]; -*eut(a)* [-k(a) ż], -*jan* [-k(a) ż]; -*jon* [-i/yk I, -ow(y), lewostronnie -terz]; -*nk* [-k(a)<sup>38</sup>]; -*onat* [tylko -k(a) ż]; -*uz* [-i/yk I, -k(a) ż].

Jak widać z powyższego wyliczenia, częstymi elementami rodzimymi występującymi w konfiguracji z sufiksami obcymi, są sufiksy przymiotnikowe, zwłaszcza przyrostki -ow(y), -n(y), -k(i) i -sk(i), oraz niektóre przyrostki rzeczownikowe, głównie o funkcji deminutywnej [-ek, -i/yk I, -k(a) d] lub feminatywnej: -k(a) ż.

<sup>34</sup> Ucięcie elementu *izm*.

<sup>35</sup> Rodzimy sufiks.

<sup>36</sup> Sufiks obcy.

<sup>37</sup> Sufiks rodzimy.

<sup>38</sup> W funkcji innej niż deminutywna i feminatywna.

#### 4. Ucięcia w procesie dołączania sufiksów obcych

Niektóre sufiksy obce nie blokują wprawdzie dalszej sufiksacji, ale są ucinane w całości lub części przed dołączeniem przyrostka<sup>39</sup>. Można wymienić kilka obligatoryjnych ucięć, które mogą być traktowane jako wymiana sufiksów, np. zastępowanie afiksu *-i/zym* przez formant *-i/yst(a)*, oraz pewną grupę typowych zubożeń, np. ucinanie joty lub elementu *-n-* z sufiksu *-aln(y)*.

Ucięcia umożliwiają dołączenie pewnych sufiksów. W literaturze opisuje się tu przede wszystkim ucinanie wymienionego wyżej elementu *i/zym* przed dołączeniem sufiksu *-i/yst(a)*. Krystyna Waszakowa zwraca też uwagę na ucięcia elementów wygłosowych tematów słowotwórczych [np. *-n-*, *-usz* i *-j(a)*] towarzyszące przyłączaniu sufiksów genetycznie obcych.

Dość często jednak ucinany jest sufiks *-i/zym* przed dołączeniem innych przedrostów<sup>40</sup>: *-i/yz(owac)*, *-i/ystyczn(y)*, *-i/yczn(y)*, *-i/yk II* i *-n(y)* (np. *partykularyzm* → *partykularyzować*, *praktycyzm* → *praktycystyczny*, *parnasizm* → *parnasista*, *prometeizm* → *prometeistyczny*, *platonizm* → *platonik*, *feudalizm* → *feudalny*), co można potraktować jako derywację sufiksálną wymienną.

Sam zaś sufiks *-izm* powoduje ucinanie rodzimego elementu *-sk(i)*, np. *słowiański* → *słowianizm*. Niewątpliwie istnieje ograniczenie w dołączaniu do sufiksu *-sk(i)* afiksu *-izm*, ponieważ *Uniwersalny słownik języka polskiego* nie notuje połączeń *\*skizm*. Występuje tylko grupa *kizm*, ale element *k* należy do podstawy rzeczownika niemotywowanego.

Jednak najczęściej ucinanym elementem jest jota<sup>41</sup>, która odpowiada ortograficznemu zapisowi *ja*, *jum*, *j* lub *ia*. Jej odłączenie często wiąże się z pojawieniem się sufiksów obcych lub hybrydalnych, głównie *-i/yk II*, *-i/yst(a)*, *-or II*, *-i/yk(a) II*, *-i/ywn(y)* (np. *delirium* → *deliryczny*, *herezja* → *heretyk*, *hokej* → *hokeista*, *poezja* → *poetyka*, *retrospekcja* → *retrospektywny*, *spedycja* → *spedytor*)<sup>42</sup>. Te zubożenia mają charakter obligatoryjny, jeżeli jota jest ostatnim elementem wygłosowym tematu.

Ucięcia joty charakteryzują derywację od wyrazów pochodzenia obcego, zapożyczenia bowiem mają częściej *j* w wygłosie wyrazów niepochodnych, zwłaszcza po spółgłosce (w rodzimych często *ój*, *aj*), np. wyrazy zakończone na *ja*

<sup>39</sup> Lub w trakcie procesu dołączania.

<sup>40</sup> Bardzo rzadko zarejestrowałam ucięcia elementu *-i/zym* przed niesufiksacyjną techniką słowotwórczą.

<sup>41</sup> Ucięcia tego elementu występują 968 razy w badanym materiale, w tym aż 559 towarzyszą procesowi dołączania sufiksu.

<sup>42</sup> Iwona Kaproń-Charzyńska też zauważa niezwykle dużą liczbę ucięć joty [Kaproń-Charzyńska 2005, 81–97, 98–102], zwłaszcza w połączeniu z sufiksacją, i twierdzi, że „w zakresie pewnych typów słowotwórczych produktywnie są niektóre formanty mieszane, głównie ujemno-sufiksálne” i zalicza do nich właśnie ucięcie joty i przyłączenie sufiksu *-or* w nazwach subiektów czynności, odłączenie elementu *j(a)* i przyłączenie formantu *-i/zym* lub *-i/yk(a)* w nazwach abstrakcyjnych cech, czynności i stanów [Kaproń-Charzyńska 2005, 205].



(np. *ewolucja*, *emisja*). Potwierdzają to spostrzeżenia Bogdana Walczaka, który podkreślił, że wewnątrzformemowe połączenie *spółgłoska+jota* do dziś jest ograniczone do wyrazów obcego pochodzenia, w wyrazach rodzimych połączenie *spółgłoska+jota* możliwe jest tylko na granicy morfemów, zwykle na granicy przedrostka i rdzenia, np. *objazd*, *odjazd*, *wjazd*, *zjazd* itp. [Walczak 2001, 535]. Ucięcie joty zatem umożliwia objęcie derywacją wyrazów genetycznie obcych, zapewnia wejście w obręb polskiego systemu słotwórczego.

Odjęcie *n* pochodzącego z sufiksu *-aln(y)* ma natomiast charakter regularny i dokonuje się przed przyłączeniem sufiksów *-i/yzm*, *-i/yzacj(a)*, *-i/yz(ować)* (np. *patriarchalny* → *patriarchalizm*, *potencjalny* → *potencjalizacja*, *minimalny* → *minimalizować*)<sup>43</sup>.

## 5. Sufiksy obce w strukturze ciągów

Sufiksy obce tworzą ciągi sufiksalne i przyjmują w nich różne pozycje: na początku ciągu, np. *ur(a)ll+ow(y)*, w środku, np. *atyw+i/yz(ować)+acj(a)+n(y)*, lub na końcu, np. *atyw+i/yz(ować)*. Jako elementy inicjujące<sup>44</sup> lub spajające<sup>45</sup> ciągi występują w podobnej liczbie układów (1/3 materiału), jednak znacznie rzadziej kończą procesy sufiksacyjne – nieco ponad 15% ciągów ma obcy formant jako element finalny. Można więc sądzić, że nie blokują dalszej sufiksacji, a nawet jej sprzyjają.

Część z nich tworzy częste połączenia (typowe, tradycyjne, seryjne), np. *i/yz(ować)+acj(a)* czy *er+k(a)ż*, a inna – występuje w izolowanych ciągach (o niewielkim obciążeniu – jedno lub dwa potwierdzenia w materiale), np. *i/yt+n(y)* czy *j(a)+ow(y)*.

### 5.1. Długość ciągów<sup>46</sup> z sufiksami obcymi

W całości ciągów sufiksalnych przeważają układy nieskomplikowane<sup>47</sup>, głównie dwusufiksalne (ponad 72% wszystkich ciągów), znacznie mniej jest układów

<sup>43</sup> Na istotną rolę ucięcia elementu *n(y)* jako formantu i współformantu w derywatach prostych i złożonych zwraca też uwagę Iwona Kaproń-Charzyńska [Kaproń-Charzyńska 2005, 139–148 i Kaproń-Charzyńska 2008, 55–57].

<sup>44</sup> Występujące na początku ciągu.

<sup>45</sup> Jako element środkowy ciągu.

<sup>46</sup> Szczegółowe informacje dotyczące długości ciągów sufiksalnych w derywatach odrzeczownikowych przedstawione są w artykule *Ciągi sufiksalne w derywatach odrzeczownikowych* [Burkacka 2006]. Zawarte w nim spostrzeżenia odnosiły się do części opracowanego wówczas materiału i obejmowały dane dotyczące ciągów z sufiksami rodzimymi i obcymi.

<sup>47</sup> Materiał ten potwierdza spostrzeżenia Krystyny Kowalik, która ustaliła, że *system językowy preferuje struktury nieskomplikowane; struktury o dużym stopniu rozczłonkowania stanowią peryferie systemu morfologicznego, zwykle są ilustrowane izolowanymi przykładami* [Kowalik 1977, 198].

trójelementowych (stanowią nieco ponad 17% wszystkich), inne występują sporadycznie. Najdłuższe są układy składające się z 5 sufiksów rozłożonych na 5, 6 lub 7 taktach (z 2 ucięciami<sup>48</sup>), np. *al(ny)+iz(ować)+ac(ja)+or II+sk(i)* (CENTRUM 2. → *centralny* → *centralizować* → *centralizacja* → *centralizator* → *centralizatorski*) i właśnie w nich często występują afiksy genetycznie obce.

Porównanie udziału sufiksów obcych w układach dwu-, trój-, cztero- i pięciosufiksalnych przynosi ciekawe spostrzeżenie: wraz ze wzrostem stopnia skomplikowania struktury ciągu zwiększa się udział sufiksów obcych. Wynikać to może z częstych ucięć (towarzyszących przyłączaniu sufiksów obcych), które ograniczają wydłużanie korpusu sufiksального: odrzucane elementy skracają strukturę, co może sprzyjać dalszemu przyłączaniu sufiksów. Na przykład w derywacie *centralistycznie* kończącym sufiksację od wyrazu niemotywowanego *centrum* (CENTRUM 2. → *central<n>y* → *central<izm>* → *centralistyczny* → *centralistycznie*) nie ma śladu po jednym sufiksie (-izm) i po części drugiego (-n-).

W układach pięciosufiksalnych dominują sufiksy obce lub hybrydalne, głównie *-aln(y)*, *-i/yz(ować)*, *-acj(a)*, *-or II*, *-i/y styczn(y)*, *-i/yzm*, *-i/y st(a)*. Można więc powiedzieć, że afiksy obce lub hybrydalne są niezbędnym elementem powstania długiego układu sufiksów, gwarantują wielokrotną sufiksację. W tych długich układach występują też obligatoryjnie ucięcia, najczęściej elementu *-n-*, sufiksu *-i/yzm* lub połączeń sufiksów<sup>49</sup>, np. *iz+acj(a)*.

Krótsze ciągi sufiksalne są różnorodne i bardziej obciążone, zawierają głównie sufiksy rodzime, często mają charakter połączeń jednorodnych genetycznie. W układach heterogenicznych często spotykamy sufiks *-k(a)* w funkcji deminutywnej czy przyrostek *-ow(y)*.

## 5.2. Obciążenie ciągów

Większość budowanych układów sufiksalnych z elementem obcym ma znacznie mniejsze obciążenie niż układy z sufiksami rodzimymi. Najbardziej widoczne jest to w układach, w których sufiks obcy kończy procesy derywacyjne: tu obciążenie takich ciągów stanowi nieco ponad 10% (rodzimych – aż 85,9%, czyli ponad ośmiokrotnie więcej). W układach inicjujących – ciągi z pierwszym sufiksem obcym są obciążone trzykrotnie mniej niż rodzime. W układach ze środkową pozycją sufiksu rzeczownikowego sufiksy obce występują ok. półtora raza rzadziej.

<sup>48</sup> W nawiasach <> umieszczam cząstki ucinane.

<sup>49</sup> Na przykład w ciągu *aln(y)+iz(ować)+x+x+acj(a)+istyczn(y)+e* obserwujemy ucięcie elementu *-n-* oraz sufiksów *-iz(ować)+acj(a)* następujące przed przyłączeniem sufiksu *-istyczn(y)* – CENTRUM 2. → *centralny* → *centralizować* → *scentralizować* → *decentralizować* → *decentralizacja* → *decentralistyczny* → *decentralistycznie*, a w ciągu *aln(y)+i/yzm+i/y st(a)+i/yczn(y)+e* – sufiksu *-izm* i elementu *-n-* pochodzącego z sufiksu *-aln(y)* – FORMA → *formal<n>y* → *formal<izm>* → *formalista* → *formalistyczny* → *formalistycznie*.

Jednak może to się wiązać z tym, że sufiksy obce często występują w długich układach sufiksalnych. Sufiksy rodzime budują zaś ciągi krótkie, zwykle dwusufiksalne, które jednak są liczne i mocno obciążone. A przecież zauważalna jest, bynajmniej niezaskakująca, prawidłowość: im dłuższy ciąg, tym mniej obciążony.

Układy trójsufiksalne nie występują już tak często – maksymalnie szesnastokrotnie. Dotyczy to ciągu *i/yz(ować)+acja+ny*. Rzadziej powielane są układy *aln(y)+i/yzm+i/yyst(a)*, *aln(y)+i/yz(ować)+acj(a)*<sup>50</sup>. Wśród układów sufiksów najczęściej powielanych dominują ciągi z elementami obcymi i/lub hybrydalnymi. Ciągi wyłącznie rodzime są mniej produktywne (np. najbardziej produktywny ciąg z udziałem sufiksów rodzimych: *arz+sk(i)+o* ma zaledwie 6 potwierdzeń).

Układy cztero- i pięciosufiksalne też najczęściej rozpoczynają się od sufiksu *-aln(y)* i tworzą ciąg: *alistycznie* z podobnych składników – sufiksów: *-aln(y)*, *-i/yzm*, *-i/yystyczn(y)* i *-e* [*al<n>(y)+<i/yzm>+i/yystyczn(y)+e*<sup>51</sup> i *al<n>(y)+<i/yzm>+i/yyst(a)+i/yystyczn(y)+e*<sup>52</sup>].

## 6. Pozycja sufiksów obcych w strukturze ciągów

Wśród sufiksów występujących w ciągach można wskazać te, które zwykle pojawiają się na początku lub końcu układu. Niektóre inicjują długie ciągi sufiksalne, a więc otwierają duże możliwości derywacyjne w obrębie sufiksacji. Inne je kończą – zamykają drogi. Część z nich tworzy częste połączenia (typowe, tradycyjne, seryjne), a inna – występuje w izolowanych ciągach (o niewielkim obciążeniu – jedno lub dwa potwierdzenia w materiale).

### 6.1. Pozycja finalna

Wśród sufiksów kończących ciągi sufiksalne dominują rodzime przyrostki. Spośród obcych warto wymienić następujące formanty: *-acj(a)* (kończy 42 różne układy o obciążeniu łącznym 124), *-i/yyst(a)* (odpowiednio: 27; 81), *-i/yzm* (odpowiednio: 19; 95), *-i/yz(ować)* (odpowiednio: 18; 57), *-ator* (13 układów, obciążenie: poniżej 30), *-i/yzacj(a)* (12 układów; obciążenie: poniżej 30) oraz dwa hybrydalne *-i/ycz(n)y* (22 układy; obciążenie: 45), *-i/yystyczn(y)* (odpowiednio: 24; 50). W zestawieniu z rodzimymi sufiksami, np. formantem *-ow(y)*, który kończy 167 różnych układów o obciążeniu łącznym 726, czy *-ość* (odpowiednio: 125; 956), widać znaczną różnicę.

<sup>50</sup> Rzeczywista długość ciągu sufiksального nie jest bardzo długa ze względu na liczne ucięcia i fleksyjny charakter cząstki *ować* występującej w sufiksie *-i/yzować*.

<sup>51</sup> *IDEA* → *ideal<n>y* → *ideal<izm>* → *idealistyczny* → *idealistycznie*.

<sup>52</sup> *FORMA* → *formal<n>y* → *formal<izm>* → *formalista* → *formalistyczny* → *formalistycznie*.

Można wskazać jednak te formanty obce, które zwykle kończą procesy sufiksacji. Jeżeli uwzględnimy proporcje między liczbą wystąpień sufiksu nieotwierającego układów sufiksalnych a ogólną liczbą wystąpień, uzyskamy zobiektywizowane dane, ponieważ niektóre formanty mają liczne potwierdzenia, a inne występują sporadycznie w układach. Tę wielkość wskazującą na udział sufiksu w pozycji finalnej w stosunku do ogólnej liczby wystąpień w ciągach nazwiemy współczynnikiem finitywności.

Te sufiksy, które mają 100-procentowy współczynnik finitywności, zawsze kończą procesy sufiksacyjne. Nie znajdujemy tu interesujących nas przyrostków obcych. Pojawiają się one dopiero w grupie o znacznym prawdopodobieństwie zakończenia ciągu (współczynnik finitywności od 88% do 70%): *-j(um)*, *-ol II*, *-ali(a)*, *-oz(a)*, *-i/yzacj(a)*, *-ori(um)*, *-j(a)*, *-i/yk(a)*, *-ing*, *-ur(a) II*, *-eri(a)*, *-oid*, *-atur(a)*, *-i/yt*. Tworzą one nazwy procesów: *-i/yzacj(a)*, *-ing*, i miejsc [*-ori(um)*] bądź budują słownictwo specjalne – terminologię medyczną, zoologiczną, botaniczną – w przeciwieństwie do grupy rodzimych formantów (mających podobny współczynnik finitywności), które odpowiadają za tworzenie zdrobnień, nazw ekspresywnych, nazw żeńskich, nazw córek i synów oraz nazw cech, czynności, zawodów, urzędów.

Rzeczowniki o sufiksальnym zakończeniu *-i/yzacj(a)* mogą stać się podstawą przymiotnika, np. z formantem *-n(y)*. Jeżeli więc opisujemy możliwości systemu, to możemy stwierdzić, że wymienione wyżej sufiksy nie blokują dalszej derywacji, w tym sufiksacji (odnotowane są bowiem lewostronne połączenia z kolejnymi przyrostkami), ale w praktyce na utworzeniu form z wymienionymi afiksami często wyczerpuje się aktywność derywacyjna podstawy i sufiksów. Nie ma potrzeby, by kontynuować proces rozbudowy struktury wyjściowej poprzez dołączanie kolejnych sufiksów. To ograniczenie nie wynika z właściwości podstawy – rzeczownika niemotywowanego, dołączono przecież do niej sufiksy, które otwierają pewne możliwości, ani z ograniczeń morfologicznych sufiksów.

Jeszcze pełniej zjawisko niewykorzystywania dróg derywacyjnych ilustrują sufiksy o współczynniku finitywności między 69% a 49%. Wartości te wskazują, że sufiksy te bywają w innych pozycjach ciągu, a więc mają zdolność przyłączania afiksów (te o wartościach zbliżonych do 50% równie często kończą układ, jak go inicjują lub spajają). W tej grupie znajdujemy liczną grupę sufiksów obcych lub hybrydalnych: *-ad(a)*, *-et(a)*, *-arzyst(a)*, *-i/ycyzm*, *-jer(a)*, *-i/yfikacj(a)*, *-on*, *-i/yn(a) II*, *-i/ystryk(a)*, *-i/yyst(a)*, *-ariusz*, *-acj(a)*, *-ent*, *-onariusz*, *-i/yzm*, *-etyk(a)*, *-al II*, *-i/yn II*.

Wśród sufiksów rzeczownikowych dominują te, tworzące nazwy osobowe *-arzyst(a)*, *-janin*, *-i/yyst(a)*, *-ariusz*<sup>53</sup>, *-ent*, *-onariusz*, które mogłyby motywować nazwy żeńskie. Przecież rzeczowniki o sufiksальnym zakończeniu na *-i/yyst(a)*, *-ent* regularnie stają się podstawami nazw żeńskich [Grzegorzczkowska, Puzynina 1979,

<sup>53</sup> Tworzy też nazwy zbiorowe (*glosariusz*).

120]. Myślę, że na dość wysoki współczynnik finitywności mógł wpłynąć zwyczaj słownikowy, polegający na nienotowaniu wielu nazw żeńskich, jako form tworzonych niemal automatycznie. W materiale SGS-u znalazły się bowiem rzeczowniki *minimalista*, *maksymalista*, a brak *minimalistki* i *maksymalistki*, nie widzę też przeszkód, by utworzyć wyraz *mesjanistka* (od: *mesjanista*). Czasami wpłynęły czynniki pozajęzykowe: odnotowany jest *makaronista*, bo nie mówimy o *makaronistkach* (może nie było oratorek i pisarek używających makaronizmów lub nie wiemy o ich istnieniu). Nie utworzymy formy *\*monopolistka*, bo rzeczownik *monopolista* oznacza ‘osobę fizyczną lub prawną mającą monopol na coś’ i łączy się zarówno z rzeczownikami rodzaju żeńskiego, jak i męskiego czy nijakiego (*monopolistą* może być firma, przedsiębiorstwo, kraj). Czasami zaś widać specjalizację: *maszynista* to 1. ‘mechanik prowadzący lokomotywę lub obsługujący maszynę’ i 2. ‘specjalista ustawiający i zmieniający dekoracje w teatrze’, a *maszynistka* to ‘kobieta pisząca zawodowo na maszynie’ (dziś zapomniany już trochę zawód). Nie tworzy się więc nazwy żeńskiej od męskiej (*maszynista*), gdyż byłaby ona identyczna z formą istniejącą, która ma inne znaczenie, a ponieważ pozostajemy w tej samej grupie – nazw zawodów, byłoby to bardzo mylące. Powiemy więc, że *Iksińska jest maszynistką*<sup>54</sup>.

Sufiksy, które osiągnęły 50-procentowy współczynnik finitywności (i takiz sam współczynnik łączliwości), w zasadzie uzupełniają wymienione wcześniej grupy. Często są to sufiksy o zakończeniu *-i/yzm*: *-aizm*, *-azm*, *-aryzm*, *-atyzm*, tworzące słowa erudycyjne (ogólne i specjalistyczne)<sup>55</sup>, będące nazwami abstrakcyjnych cech, doktryn, zjawisk, procesów i stanów. W tej funkcji najczęściej też występuje formant *-cj(a)*. Mamy też inne sufiksy obce: *-aner*, *-i/ykator*, *-i/ytyk(a)*, *-jatri(a)*, *-odi(a)*, *-jon*, *-onist(a)*.

Większość budowanych układów sufiksalnych z elementem obcym ma znaczenie mniejsze obciążenie niż układy z sufiksami rodzimymi. Najbardziej widoczne jest to w układach, w których sufiks obcy kończy procesy derywacyjne: tu obciążenie takich ciągów stanowi nieco ponad 10% (rodzimych – aż 85,9%, czyli ponad ośmiokrotnie więcej).

## 6.2. Sufiksy inicjujące ciągi

Największa liczba ciągów, zwłaszcza dłuższych, inicjowana jest przez sufiksy przymiotnikowe. W krótszych dominują rodzime przyrostki, zarówno przymiotnikowe, jak i rzeczownikowe.

Spośród obcych sufiksów rzeczownikowych na uwagę zasługuje afiks *-i/yzm*,

<sup>54</sup> Pamiętam też dyskusje dotyczące tego, czy Wisława Szymborska jest poetką czy poetką (wiązano te wyrazy z innym zakresem tematycznym twórczości).

<sup>55</sup> Nieliczne są przykłady struktur ekspresywnych, wykorzystujących kontrast stylistyczny zachodzący między formantem a podstawą.

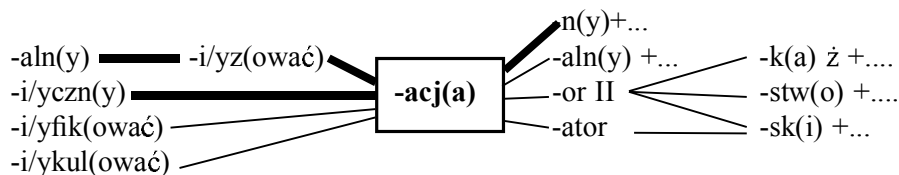
który inicjuje ponad 13% ciągów trójsufiksalnych i nieco ponad 12% wszystkich ciągów. Daje mu to ósmą pozycję, po sufiksach przymiotnikowych rodzimych i hybrydalnych, tj. *-n(y)*, *-ow(y)*, *-sk(i)*; *-aln(y)*, *-i/yczn(y)*, oraz rodzimych przyrostkach *-k(a)* *d* i *-ek*.

Jeżeli weźmiemy pod uwagę obciążenie ciągów, to pozycja ta ulegnie osłabieniu: częściej występują ciągi rozpoczynające się od rodzimych sufiksów: *-arz*, *-nik*, *-i/yk I*, *-owat(y)*, oraz innego obcego *-i/yst(a)*, który współtworzy derywaty będące naturalną bazą dla nazw żeńskich, przymiotników [na *-sk(i)*] oraz nazw cech, zajęć, działań. Rzeczownik z sufiksem *-i/yzm* otwiera możliwość utworzenia nazwy osobowej i przymiotnika, choć sam jest ucinany w procesie dalszej sufiksacji i nie wpływa na rzeczywistą długość budowanego ciągu.

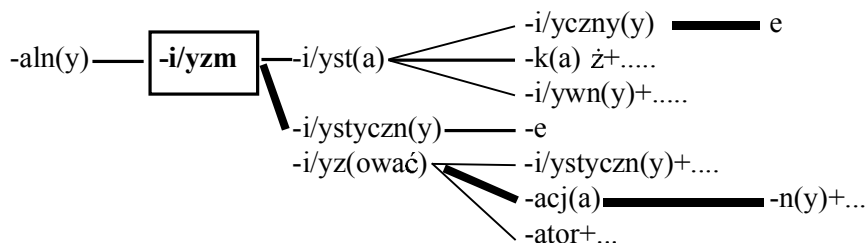
### 6.3. Sufiksy centralne

W pozycjach środkowych (z obustronną łączliwością) występują łącznie 94 sufiksy lub formanty złożone prefiksально-sufiksalne. Wśród nich na naszą uwagę zasługują przyrostki: *-acj(a)*, *-i/yzm*, *-ist(a)* i *-i/yzacj(a)*. Występują one w dużej liczbie różnorodnych ciągów, choć częściej elementem spajającym są afiksy *-ow(y)* i *-i/yz(owac)*.

Sufiksy obce, podobnie jak rodzime, często występują w otoczeniu podobnych formantów, co pozwala na sporządzenie swoistych map połączeń. Częste układy tworzą wzory połączeń, które w całości lub – zwykle – w części są realizowane w derywatach. Wiedząc na przykład, że sufiks *-cj(a)* (i jego pochodne) przeważnie pojawia się po sufiksach czasownikowych zawierających w swojej budowie człon *z(owac)* [*-aiz(owac)*, *-aliz(owac)*, *-atyz(owac)*, *-i/yz(owac)*, *-uliz(owac)*], a także formantach *-i/yfik(owac)*, *-i/ykul(owac)*, oraz otwiera miejsce dla formantu *-n(y)*, *-aln(y)*, *-or II* i *-ator*, a formant *-izm* (i pochodne) przywołuje afiksy: *-i/yst(a)*, *-i/ystyczn(y)*, *-i/yz(owac)*, można pokusić się o opracowanie wzorów łączliwości – swoistej układanki<sup>56</sup>, w której puzzlami są poszczególne sufiksy. W ich centrum znajdują się omawiane afiksy *-cj(a)* i *-i/yzm*, np.



<sup>56</sup> Swoistej, ponieważ w zasadzie nie ma ona sztywno wyznaczonych ram, poza które nie można wyjść.



Schemat pokazuje możliwości połączeń<sup>57</sup>, które jednak w rzeczywistości są realizowane zaledwie w części.

### Wnioski:

1. Rzeczownikowe sufiksy genetycznie obce warunkują powstanie długich łańcuchów słotwórczych. Sprzyjają temu następujące ich właściwości:

a) często są w całości lub w części ucinane, co zapobiega znacznemu wydłużaniu ciągu sufiksального, a więc i derywatu;

b) chętnie łączą się z sufiksami hybrydalnymi i obcymi, a także rodzimymi przyrostkami przymiotnikowymi;

c) równie często występują po sufiksach, jak i tematach rzeczowników niemotywowanych (tu często spotykamy ucięcia) w przeciwieństwie do przyrostków rodzimych, które nierzadko mają lewostronną łączliwość ograniczoną do określonego typu podstawy (tylko rzeczownik niemotywowany lub tylko sufiks);

d) rzadziej niż rodzime kończą sufiksację;

e) tworzą derywaty będące składnikiem terminologii lub słownictwa erudycyjnego, które zwykle musi być bardziej rozbudowane;

f) są internacjonalizmami – nowe zapożyczenia, w tym nowe sufiksy, i neologizmy wzbogacają gniazda słotwórcze i zmieniają istniejące w nim relacje (dzięki czemu mogą być odnotowane nowe połączenia przyrostków);

2. Sufiksy rodzime budują krótkie ciągi, zwykle dwusufiksalne, rzadziej trój-sufiksalne, które mają znaczne obciążenie;

3. Istnieją sufiksy obce, które charakteryzują się pewną specjalizacją:

a) otwierają większe możliwości sufiksacyjne, np. *-acj(a)*, *-i/yzm*;

b) częściej kończą sufiksację *-izacj(a)*, *-oz(a)*, rzadziej afiksy: *-j(a)*, *-i/yk(a)*, *-ur(a) II*, *-eri(a)*, *-oid*, *-i/yt*, *-ad(a)*, *-on* i *-i/ystryk(a)*;

c) przeważnie inicjują powstanie ciągu, np. *-ant*, *-aż II*.

4. Sufiksy obce, podobnie jak rodzime, często układają się w typowe ciągi, np. *i/yz(owac)+acj(a)+n(y)* lub *i/yz(owac)+acj(a)+or II*.

<sup>57</sup> W obu schematach grubość linii odpowiada obciążeniu poszczególnych połączeń, tzn. im grubsza linia, tym większe obciążenie.

## Literatura

- Buttler D., 1979, Powojenne ekspresywizmy polskie, „Prace Filologiczne”, t. XXIX, s. 85–90.
- Burkacka I., 2006, Ciągi sufiksalne w derywatach odrzeczownikowych, „Poradnik Językowy”, z. 10, s. 19–30.
- Burkacka I., 2007, Ucięcia w procesie sufiksacji, „LingVaria”, nr 2, s. 55–66.
- Długosz-Kurczabowa K., 1986a, Sposoby przejmowania obcych formantów rzeczownikowych do polskiego systemu słotwórczego, „Poradnik Językowy”, z. 4, s. 222–228.
- Długosz-Kurczabowa K., 1986b, Formant –eria w języku polskim, „Poradnik Językowy”, z. 7, s. 466–470.
- Grabias S., 1978, Derywacja a ekspresja [w tegoż:] *Studia nad składnią polszczyzny mówionej*, Wrocław, s. 89–103.
- Grzegorzczkowska R., Puzynina J., 1979, *Słotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne rodzime*, Warszawa.
- Jadacka, 2001, *System słotwórczy polszczyzny (1945–2000)*, Warszawa.
- Jadacka H. (red.), Bondkowska M., Burkacka I., Grabska-Moyle E., Karpowicz T., *Słownik gniazd słotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego, t. II Gniazda odrzeczownikowe*, Kraków 2001.
- Kaproń-Charzyńska, 2005, *Derywacja ujemna we współczesnym języku polskim. Rzeczowniki i przymiotniki*, Toruń.
- Kapron-Charzyńska, 2008, Czasowniki z formantami ujemnymi, „LingVaria”, nr 1, s. 49–60
- Kowalik K., 1977, *Budowa morfologiczna przymiotników polskich*, Wrocław.
- Laskowski R., 1973, Budowa morfonologiczna polskich przyrostków rzeczownikowych, „Język Polski” LIII, 3–3, s. 132–141.
- Markowski A., 2000, Jawne i ukryte zapożyczenia leksykalne w mediach [w:] *Język w mediach masowych*, red. J. Bralczyk i K. Mosiołek-Kłosińska, Warszawa, s. 96–111.
- Walczak B., 2001, Kontakty polszczyzny z językami niesłowiańskimi [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 527–539.
- Waszakowa K., 1994, *Słotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne obce*, Warszawa.
- Waszakowa K., 2005, *Przejawy internacjonalizacji w słotwórstwie współczesnej polszczyzny*, Warszawa.

## Summary

### Combinability of foreign nominal suffixes

The paper describes the combinability of genetically foreign suffixes occurring in simple derivatives. These suffixes show some distinctions: they form long strings (suffixal structures), they easily combine with hybrid suffixes and with native and foreign affixes, they more rarely end the suffixal derivation process and are often wholly or partially truncated to prevent significant lengthening of the suffixal string and thus, of the derivate.